

George Enache

**MONAHISMUL ORTODOX
ROMÂNESC ȘI MODERNITATEA.
De la Regulamentele Organice
la Decretul 410**

Cuprins

Argument	5
Monahismul în Principatele Române, de la regulamentele organice la domnia lui Al.I. Cuza.....	11
Pașii către secularizarea averilor și reforma schimei monahale în timpul lui Al. I. Cuza	29
Evoluția monahismului după 1866	43
Misionarism, filantropie și activitate cărturărească. Direcții de dezvoltare a monahismului românesc la începutul secolului XX.....	49
Monahismul românesc sub zodia comunistă. Dimensiuni ale secularizării și sentimentului anti-monahal	89
1. <i>Reorganizarea bazei economice a mănăstirilor</i>	120
2. <i>Educația monahilor</i>	129
3. <i>Viața duhovnicească în mănăstiri</i>	144
Cum s-a ajuns la Decretul 410?.....	149
Direcții de evoluție a monahismului românesc după 1964	187
Concluzii.....	193
Addenda.....	199
Bibliografie	215

MONAHISMUL ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE, DE LA REGULAMENTELE ORGANICE LA DOMNIA LUI AL.I. CUZA

În anul 1910 Radu Rosetti publica în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice* un studiu amplu, în două părți, dedicat conflictului care a opus, în iunie 1859, guvernul Moldovei și mănăstirea Neamț². Textul ne ajută să înțelegem multe din realitățile relației Biserică-stat de la începutul secolului al XIX-lea. Secolele XVII și XVIII sunt caracterizate în plan religios, în spațiul românesc extracarpatic, prin „explozia” fenomenului monahal. Ca și garanție a vieții veșnice, oamenii tindeau să-și doneze mare parte din avere către mănăstiri. Mai mult, ei căutau să întemeieze mănăstiri chiar pe proprietatea lor, unde să aducă viețuitori, care să se roage neîncetat pentru sufletul ctitorilor, ba chiar să se închinovieze ei înșiși, după o anumită vârstă, în mănăstirile ctitorite, pe care le vedeau în continuare drept un fel de proprietate privată³. În virtutea dreptului ctitoricesc, aceste așezăminte se bucurau de o largă autonomie, autoritățile bisericești și cele de stat având mijloace relativ reduse de intervenție⁴. Fenomenul exprima o certă fervoare religioasă

² Radu ROSETTI, „Conflictul dintre guvernul Moldovei și Mănăstirea Neamțului. I. Înainte de 1 iunie 1859”, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice*, seria II, tom XXXII (1909-1910), pp. 641-806; Radu ROSETTI, „Conflictul dintre guvernul Moldovei și Mănăstirea Neamțului. II. După 1 iunie 1859”, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice*, seria II, tom XXXII (1909-1910), pp. 865-1006.

³ Mircea PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1992, pp. 210-224, 543-560; Carmen ALEXANDRACHE, *Stat, biserică și societate în spațiul românesc extracarpatic. Discursuri moral-creștine în secolele XVII-XVIII*, Galați University Press, 2016, pp. 132-187.

⁴ O analiză a regimului juridic care a reglementat funcționarea domeniului mănăstiresc în Țările Române, ce presupunea actul de ctitorie și imunitățile de care se bucurau mănăstirile, la Igor SAVA, *Domeniul mănăstiresc în Țara Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea- secolul al XVI-lea*, Editura Pontos, Chișinău, 2012, pp. 52-179.

în rândul populației și nu era o inovație, el manifestându-se și în Bizanț⁵. Însă, istoria monahismului a alternat între etape de dezvoltare liberă, creatoare, și momente în care s-a pus problema punerii unor limite, în condițiile în care în mediul monahal apăreau forme de devoțiune considerate excesive⁶. Așa s-a petrecut și în zorii modernității românești, când s-a pus în discuție „disciplinarea” fenomenului monahal.

Într-o lucrare ce poate fi considerată de referință, însă destul de puțin pusă în valoare, asupra căreia vom reveni, mitropolitul

⁵ John BINNS, *The T&T Clark History of Monasticism. The Eastern Tradition*, T&T Clark, 2020, pp. 132-134.

⁶ Istoria monahismului este marcată de tensiunea dintre modul de viață eremitic și cel de obște, fapt care iese bine în evidență în opera Sfântului Ioan Cassian. Prin „Convorbirile duhovnicești”, el a căutat să-și ajute ucenicii din sudul Galliei să apuce pe calea grea a monahismului, dirijându-i de la aspectele spectaculoase ale fenomenului la o căutare profundă și permanentă a lui Dumnezeu. Ioan Cassian, deși a intrat în monahism la o mănăstire cu tradiție cenobitică, a fost convins că ascetismul și viețuirea în pustie reprezintă împlinirea existenței unui monah, în timp ce traiul cenobitic este doar o pregătire. În pofida acestei viziuni, în lucrările sale, Ioan Cassian se ocupă aproape exclusiv de monahismul de tip cenobitic, deoarece el este baza de la care trebuie să pornească ucenicii săi galici. El refuză să scrie despre minunile din deșert, preferând să se concentreze asupra unor aspecte ce țin de scopurile adevărate ale vieții monahale, precum și de chestiunile practice.

Ioan Cassian subliniază că asceza nu este un scop în sine. Numeroase grupuri eretice, precum priscilienii, puneau accent pe asceză. În centrul gândirii sale, Ioan Cassian pune despățimirea. Se insistă pe lepădarea de sine și pe ideea de maestru spiritual. Asceza, meditația, postul, lucrul de mână trebuie să fie doar mijloace pentru apropierea de Hristos. Spiritualitatea lui Ioan Cassian este una a echilibrului și mereu atentă la contextul în care se află omul: „Așadar, trebuie să încercăm totul pentru a dobândi darul dreptei judecăți prin virtutea smereniei, care ne poate păstra nevătămați de nici una dintre cele două extreme... Căci la același rezultat se ajunge și cu prea mult post și cu prea multă mâncare, și aceeași vătămare îi pricinuieste monahului și veghea neconținută și somnul fără măsură... să tragem o linie moderată cu ajutorul dreptei judecăți” (*Convorbiri duhovnicești*, II, 16). Vezi Owen CHADWICK, *John Cassian. A Study in Primitive Monasticism*, Cambridge University Press, 1950; Richard J. GOODRIC, *Contextualizing Cassian. Aristocrats, Ascetism, and Reformation in Fifth-Century Gaul*, Oxford University Press, 2007.

Apoi, iconoclasmul nu a fost doar o bătălie pe chestiunea icoanelor, ci, în egală măsură, a privit rolul monahismului în societate („fuga de lume” vs. implicarea activă în problemele societății) respectiv locul mănăstirilor în ecuația de putere a Imperiului Bizantin. Este o caz emblematic, care definește toate tensiunile la care este supus monahismul atunci când intră în interacțiune cu statul și societatea. Vezi Leslie BRUBAKER, *Inventing Byzantine Iconoclasm*, Bristol Classical Press, 2012; John Haldon, Leslie BRUBAKER, *Byzantium in the Iconoclast Era, c. 680–850: a History*, Cambridge University Press, 2011, pp. 625-665.

Efrem Enăcescu realiza, în perioada interbelică, o „privire generală asupra monahismului creștin”, prin care atrăgea atenția că unii monahi tindeau mai mult să practice mortificarea trupului decât să urmărească atingerea unui nivel duhovnicesc superior. Monahismul, arăta mitropolitul Efrem, a apărut, e drept, sub forma eremitismului, a călugărilor singuratici care căutau să se desăvârșească în pustie, recurgând adesea la practici ascetice extreme⁷. Pentru Efrem, monahismul își găsește echilibrul odată cu apariția curentului cenobitic, întemeiat de Sfântul Pahomie, atingând deplina maturitate în regulile date de Sfântul Vasile cel Mare⁸. Accentul era pus pe obștea monahală, pe ascultarea pe care monahii trebuiau să o arate față de conducătorii și duhovnicii mănăstirii, pe faptul că viețitorii trebuiau să pună totul la comun, fără să dețină lucruri personale, pe organizarea sistematică a vieții liturgice, dar și pe rolul pastoral, cultural și social pe care mănăstirea trebuia să-l aibă. Mai spune mitropolitul Efrem că, în timp, s-a dezvoltat și stilul de viață idioritm, un compromis, în cadrul unor mănăstiri, între modelul chinovial și tentația eremitismului⁹. Dacă luăm istoria monahismului răsăritean, se poate lesne vedea că mănăstirile care au adoptat modul de viață cenobitic au fost, în multe momente ale istoriei, în inferioritate ca număr față de mănăstirile care practicau alte stiluri de viațuire. Cu toate acestea, mitropolitul Efrem considera că modelul cenobitic este cel mai potrivit, definind cel mai bine esența monahismului în Biserica Ortodoxă¹⁰.

Această opinie o împărtășea și autoritatea de stat, din vremea mitropolitului Efrem, dar și de la începutul secolului al XIX-lea. „Modernitate” înseamnă inclusiv creșterea rolului statului în societate, birocratizare și control exercitat de instituțiile administrative asupra tuturor aspectelor vieții sociale¹¹. Din perspectiva statului, dimensiunile și formele de manifestare pe care le avea

⁷ Mitropolit Efrem ENĂCESCU, *Privire generală asupra monahismului creștin*, ediția a II-a, Editura Mitropolia Olteniei, Craiova, 2007, pp. 29-32.

⁸ Efrem ENĂCESCU, *Privire generală asupra monahismului creștin*, pp. 33-43, 51-76.

⁹ Efrem ENĂCESCU, *Privire generală asupra monahismului creștin*, pp. 83-84.

¹⁰ Efrem ENĂCESCU, *Privire generală asupra monahismului creștin*, pp. 221.

¹¹ Roger KING, *The State in Modern Society. New Directions in Political Sociology*, MACMILLAN PRESS LTD, 1986, pp. 31-58.

fenomenul monahal, la începutul secolului al XIX-lea, erau surse majore de îngrijorare, datorită absenței unui control din partea statului dar și al autorităților bisericești asupra modului în care se întemeiau, se organizau mănăstiri, se făceau închinările acestor ctitorii, în multe cazuri către așezăminte aflate în afara Principatelor române. Dincolo de aspectul spiritual, de libertate și de respectarea dreptului ctitoricesc, exista o dublă problemă: economică și de putere, strâns legate. Proprietățile mănăstirești erau folosite exclusiv în beneficiul mănăstirilor care le dețineau, bunuri numeroase și sume mari de bani luând calea străinătății (ne referim aici la mănăstirile închinare). Acest lucru nemulțumea evident autoritatea politică, dar și ierarhia episcopală locală, care doreau ca de veniturile mănăstirilor să beneficieze în primul rând locuitorii Principatelor. Dincolo de aspectul economic, străinii care administrau proprietățile mănăstirești din Principate nu puteau fi controlați, iar acest lucru deranja¹². De asemenea, stareții marilor mănăstiri autohtone, cum era Mănăstirea Neamțului, dețineau o putere imensă, care evident că nemulțumea autoritatea politică dar și pe episcopi¹³.

Regulamentul Organic a încercat să pună o nouă ordine, de tip modern, inclusiv în domeniul monahal. Discutând prevederile Regulamentului Organic cu referire la mănăstiri, Radu Rosetti sublinia că „puterea domnească se întindea și asupra averilor mănăstirești”¹⁴. În primul rând, din perspectiva autorităților române, poziție susținută și de Rosetti, închinarea de mănăstiri cu moșii la locurile sfinte din Orient nu reprezenta o danie, ci o „înfeudare”

¹² I. BREZOIANU, *Mănăstirile zise închinare și călugării străini*, București, 1861; Coman VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinare și secularizarea averilor lor*, București, 1932.

¹³ George ENACHE, „Religie și modernitate în Vechiul Regat: dezbateri privind rolul social, politic și național al Bisericii Ortodoxe Române în a doua jumătate a secolului al XIX – lea și începutul veacului al XX-lea”, în Ioan Bolovan, Sorina Paula Bolovan (coord.), *Schimbare și devenire în istoria României: Lucrările conferinței internaționale „Modernizarea în România în secolele XIX-XXI”, Cluj Napoca, 21-24 mai 2007*, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj University Press, 2008, pp. 373-375.

¹⁴ Radu ROSETTI, „Conflictul dintre guvernul Moldovei și Mănăstirea Neamțului. I. Înainte de 1 iunie 1859”, p. 644.

care presupunea în continuare existența unui episcop. Aceste închinări se făceau cu acordul organelor conducătoare ale țării, din care făceau parte marii boieri și clerul înalt. Rosetti sublinia că domnii au intervenit adesea, legal, în actele de închinare, luând o moșie închinată unei mănăstiri și dând moșia în administrare altei mănăstiri. De asemenea, „este absolut incontestabil, spune Rosetti, că Domnii impuneau atât mănăstirilor cât și eparhiilor să contribuie la sarcinile statului și aceasta cu sume foarte însemnate în raport cu veniturile lor. Încă de la începutul veacului trecut se poate dovedi că mănăstirile, atât cele închinare cât și cele neînchinare, erau ținute să îndeplinească casa școlilor. Numeroase acte arată că mănăstirile, în timp ordinar, contribuiau nu numai la cheltuielile instrucției publice, dar și la sarcinile Statului îndeobște”¹⁵.

Din acest motiv, măsurile adoptate în cadrul Regulamentului Organic apăreau cât se poate de legitime. În cadrul Regulamentului Organic adoptat în Moldova se stabileau următoarele principii:

„1. Mănăstirile sunt ținute să contribuie la sarcinile statului cu parte din venitul lor; sunt exceptate de la această îndatorire mănăstirile chinovii: Neamțul, Secul, Văratecul, Agapia și Floreștii. Însă, având în vedere însemnătatea mijloacelor sale, mănăstirea Neamțului este ținută a întreține, în Târgul Neamțului, un spital cu 30 de paturi, cu toate accesoriile trebuitoare.

2. Mănăstirile sunt într-adins înzestrate cu averi, atât naționale cât și particulare, pentru împlinirea bunelor fapte, plăcute lui Dumnezeu și de obște folositoare.

3. Statul are drept de control și de intervenție în afacerile și în administrația averilor bisericesti, rânduindu-se o comisie compusă din patru clerici și patru boieri, sub președinția mitropolitului, pentru privegherea mănăstirilor; având acea comisie, între altele, să adeverească, pentru fiecare mănăstire, câtimea veniturilor asupra cărora se va lua parte, care este hotărâtă pentru ținerea așezămintelor de binefacere precum: seminarii, școli publice și altele”¹⁶.

¹⁵ Radu ROSETTI, „Conflictul dintre guvernul Moldovei și Mănăstirea Neamțului. I. Înainte de 1 iunie 1859”, p. 644.

¹⁶ Radu ROSETTI, „Conflictul dintre guvernul Moldovei și Mănăstirea Neamțului. I. Înainte de 1 iunie 1859”, p. 645.

Trebuie spus că Regulamentele Organice au fost adoptate sub directa coordonare a reprezentanților Rusiei pravoslavnice (puterea protectoare), primele măsuri de reformă în ceea ce privește monahismul fiind propuse de către Gavriil Bănulescu Bodoni încă din perioada 1808-1812, când a îndeplinit funcția de exarh al Bisericii din Moldova și Țara Românească, sub controlul Sfântului Sinod de la Moscova¹⁷. Percepția care devenea tot mai puternică în rândurile

¹⁷ Gavriil Bănulescu Bodoni a solicitat date amănunțite cu privire la situația mănăstirilor din Principate (liste nominale cu monahi, proveniența lor, statutul juridic al mănăstirilor, averile deținute, situații financiare). Pe baza analizei datelor obținute, într-un raport adresat Sfântului Sinod moscovit, datat 31 octombrie 1808, Bodoni făcea o serie de observații și propunea măsuri care anticipează multe din deciziile care au fost luate ulterior în privința mănăstirilor. O primă serie de măsuri priveau mănăstirile închinat: „Numărul mănăstirilor atât în Moldova cât și în Valahia e mare și au avantajii însemnate, însă cele mai multe, mai bune și mai bogate moșii sunt închinat unele Sfântului Mormânt din Ierusalim, altele Muntelui Athos și Sinai, iar celelalte la diferite scaune patriarhale și la mănăstiri aflătoare în Grecia. În ele stărețesc sau arhieriei sau arhimandriții sau egumeni, iar uneori chiar și simpli monahi, cari au putut să ridice prețul la tocmeală mai mult decât ceilalți și să depună suma hotărâtă la locul de care depinde mănăstirea, dispunând cu moșiile lor după voința lor și nedând seamă nimănui. Mai mult încă, egumenii ca să micșoreze cheltuielile, pentru îmbogățirea lor, nu țin personal monahal, chiar și în cele mai principale mănăstiri (sic!), ci au angajați câte unul sau doi preoți de mir pentru oficierea slujbelor divine, și ei înșiși neslujind mai niciodată, iar la împodobirea și rânduiala bisericească nu pun nici-o stăruință și nici grijă; se ocupă numai de moșii și înmulțesc datoriile, neglijând bisericile, încât unele iconostase și obiecte bisericești cum s-au lucrat de la început de ctitorii cei iubitori de Dumnezeu, așa au rămas și până acum fără nici o reînnoire, deoarece moșia, destinată de ctitorii pentru întreținerea mănăstirii, nu merge în folosul ei și nici pentru întreținerea fraților, ci la îmbogățirea egumenilor trimiși ca arendași, care n-au peste ei niciun stăpân și nimănui nu dau seamă. De aceea, oare Sfântul ocârmuitorul Sinod n-ar binevoi să poruncească ca pe acești stareți sau egumeni: 1) să-i supuie exarhului și în privința conducerii mănăstirilor, pentru ca și ei la fel cu stareții mănăstirilor din Moldova să îndeplinească toate dispozițiunile și ordinele stăpânirii duhovnicești locale și să nu iasă din poruncă; iar în privința celor neascultători și necuviințioși să i se permită exarhului a-i îndepărta pe totdeauna și a așeza în locul lor pe alții destoinici după avizul stareților locali, dând numai de știre la locurile unde s'îchinat mănăstirile și permițând a trimite acolo aceeași sumă, pe care o expediau mai înainte; 2) să se ceară de la ei actele de donații sau hrisoavele, după cum se numesc aici, în care e arătată dorința și gândul plăcut lui Dumnezeu al donatorilor, obligând pe conducătorii sau egumenii lor ca să execute întocmai după acele acte de donații și pentru serviciul divin să nu se întrețină preoți de mir în mănăstiri, ci un număr anumit de personal monahal, după obișnuitul regulament mănăstiresc și după bogăția mănăstirii, care monahi se găsesc destul de mulți prin schituri, și câteodată au chiar lipsă de existența zilnică; 3) trimițând la locurile cărora le sunt închinat mănăstirile suma cuvenită anual, celelalte venituri să se întrebuințeze pentru întreținerea fraților monahi, pentru îngrijirea bisericilor, pentru reparația mănăstirii și pentru

plata datoriilor, unde sunt, iar restul de sume, după exemplul unor mănăstiri din Moldova, să se întrebuințeze, potrivit timpului de față, pentru lucruri plăcute lui Dumnezeu, anume: pentru școli, construcții etc.; 4) să se mai repete ordinul ca acești egumeni să înainteze exarhului anual [o] dare de seamă de venituri și cheltuieli în bună regulă, pentru care scop să li se elibereze din dicasteria exarhului registre șnuruite și sigilate; 5) introducându-se aceste reguli în mănăstiri, urmează că numeroasele schituri, împrăștiate prin păduri și văgăuni, care se întrețin aproape numai cu jertfe adunate prin lume, și în care mereu se ascund oameni fără încredere și alte nereguli fac, să se desființeze, iar personalul monahal să se împartă pe la mănăstiri, și moșiile lor, pe unde se află, să fie atribuite altor locuri, pentru instituții plăcute lui Dumnezeu și lăsându-se numai cele mai bine organizate, în care frații prin purtările lor exemplare dau pildă și altora de viață monahală; 6) să fie îngăduit a trimite conducători de la locurile, către care e închinată o mănăstire, numai în acele mănăstiri, care dintru început au fost construite pentru a fi închinat acolo, iar care au fost mai târziu predate de gospodari în stăpânirea grecilor sub diferite motive speciale, fără o propunere a donatorilor, ce s-ar putea vedea din gramatele de donații, în acelea să numească conducători chiriarhii eparhiali dintre slujitorii duhovnicești băștinași, care îndeplinesc o oarecare slujbă obștească, anume: în școli, în consistorii etc., deoarece mare parte din cele mai bune mănăstiri fiind supuse grecilor, patria, afară de grijă cu procesele lor pentru moșii și alte afaceri, nici un folos nu are de la ele și de la conducătorii lor”. Despre mănăstirile pământene, Bodoni afirma următoarele: „Mănăstiri naționale în Moldova și Valahia sunt foarte puține, și cu venituri mici, dar care totuși respectă o oarecare rânduială monahală și întrețin un număr destul de mare de personal monahal, și mai mult încă ele contribuie după putința lor și la întreținerea seminarului local, sau a școalei duhovnicești”. Într-un final, Bodoni propunea încă o serie de măsuri care, se pare, urmau a fi aplicate deopotrivă, și mănăstirilor pământene și celor închinat: „Pentru a introduce o oarecare ordine și gradație între mănăstiri și stareții lor, nu va găsi de cuviință oare Sfântul cârmuitor Sinod de a porunci să se împartă mănăstirile pe clase, la fel cum e în Rusia, punând în clasa I mănăstirile după vechime, renume și bogăția lor, în a doua cele cu venituri mijlocii, iar în a treia cele din urmă, în care clasă vor intra schiturile și pustniciile, ce urmează a fi desființate, și potrivit cu această împărțire să se stabilească un anumit număr de monahi în fiecare mănăstire, având în vedere veniturile fiecărei mănăstiri?... Trecerea monahilor de la o mănăstire la alta, fără vreo pricină binecuvântată și fără voia chiriarhului eparhial, cât și primirea în mănăstire și tunderea în monahism fără știrea exarhului, să se oprească cu totul, ceea ce verbal eu am și oprit, dar fără o anume aprobare a Sfântului Sinod nu se poate executa; apoi, stareții mănăstirilor și ai schiturilor își permit uneori a tunde fără vreme și fără o suficientă examinare; din această cauză se înmulțește numărul monahilor și al vagabonzilor cu purtări nepotrivite”. La 23 decembrie 1808, Sinodul moscovit aproba măsurile propuse de exarh: „În aceeași măsură Sfântul [și] îndreptător[ul] Sinod aprobă și propunerile Prea Sfinției Voastre: despre stăvilirea răului cu datoriile ce se fac de către conducătorii duhovnicești pe contul posturilor ce ocupă; deciziunea privitoare la conducătorii sau egumenii mănăstirilor închinat diferitelor locuri din Grecia, pentru a avea aceeași supunere și răspundere, în care sunt puși conducătorii mănăstirilor din Moldova, și despre înlăturarea lor în caz de nesupunere; de a cere gramatele de donații sau hrisoave și de a sili pe conducătorii sus-numitelor mănăstiri să întrețină personal monahal conform regulamentului respectiv existent; de a se îngădui locurilor menționate din Grecia să trimită conducătorii lor numai în mănăstirile închinat acelor locuri de către înșiși donatorii, dorință care să fie

unei părți a opiniei publice era că monahii profitau de credința oamenilor, primind numeroase danii, folosind veniturile pentru a trăi bine, singura activitate semnificativă fiind pomenirea binefăcătorilor. Ori, monahii trebuiau să joace un rol mai activ în viața liturgică a Bisericii, în formarea valorilor morale ale credincioșilor, în promovarea culturii, în mediul bisericesc și în cel laic, dar trebuiau să îndeplinească și rosturi economice, prin finanțarea, din veniturile moșiilor închinat, ale unor proiecte cu impact social, mai ales în domeniul educației și al sănătății.

În anii următori, și în Moldova și în Țara Românească, s-a căutat implementarea principiilor expuse în Regulamentele Organice. Principalii actori au fost domnia, adunările obștești, ierarhia bisericească locală (mitropoliții), reprezentanții mănăstirilor închinat în afara Principatelor, mănăstirile neînchinat și marile chinovii locale. Domnia și ierarhia bisericească (aflate și ele de multe ori în concurență), au căutat să-și impună autoritatea asupra mănăstirilor. Singurul loc în care s-a reușit deplin acest lucru a fost cel al micilor mănăstiri neînchinat, care se caută a fi administrate în mod unitar, sub forma unor Case Centrale, supervizate de un logofăt al credinței (din 1831), respectiv de un vornic bisericesc în Moldova¹⁸. Prin exploatarea coerentă a bunurilor (în special terenurile agricole) se obțineau venituri care se doreau a fi investite în proiecte mari, structurale, din domeniile sănătate și educație. Pe

exprimată în hrisoave; despre împărțirea mănăstirilor în clase; de a întrebuița veniturile mănăstirești, ce vor prisosi după ce s-o trimite la locul convenit suma destinată, la împodobirea și folosul bisericii și pentru instituțiunile plăcute lui Dumnezeu; de a introduce darea de seamă despre venituri și cheltuială și de a impune conducătorilor de mănăstiri registrele convenite; de a desființa schiturile după cum veți chibzui Prea Sfinția Voastră și de a repartiza prin mănăstiri personalul monahal împrăștiat în ele; de a opri pe monahi să se transfere dintr-o mănăstire în alta fără pricină și fără voia chiriarihilor eparhiali, la fel și despre desăvârșita oprire a tunderei în monahism fără știrea și voia Prea Sfinției Voastre.

Aceste propuneri în totul sunt potrivite spre folosul Bisericii, umilința adevăratei evlavii și că e strict necesar să se introducă și să se pună ordine în turma încredințată Prea Sfinției Voastre; deci, Prea Sfinția Voastră veți fi însoțit de binecuvântarea Sfântului Sinod, aplicând măsurile în toată plenitudinea și puterea lor.” (Constantin N. TOMESCU, *Biserica din Principatele Române la 1808-1812. Mărturii și documente*, ediție îngrijită de Eugen Drăgoi, Editura Partener, Galați, 2010, pp. 54-56).

¹⁸ Paul Lucian BRUSANOWSKI, *Stat și Biserică în Vechea Românie*, Presa Universitară Clujeană, 2010, pp. 25-31.

lângă aceste proiecte, veniturile obținute aveau menirea să asigure veniturile clerului și să întrețină lăcașurile de cult. Nu ar fi fost posibil să se dezvolte proiecte mari, dacă fiecare mănăstire și-ar fi administrat în mod independent veniturile, în general destul de mici. Organizarea acestor mănăstiri, în Moldova, s-a făcut prin măsurile adoptate la 28 aprilie 1835 de către domnul Mihail Sturdza, în urma propunerilor făcute de mitropolitul Veniamin Costachi. Mănăstirile pământene erau împărțite în patru categorii determinate prin mărimea veniturilor și numărul monahilor viețuitori din ele, stabilindu-se pentru fiecare sumele necesare cerințelor cultului și reparațiilor absolut necesare. Prisosul de venituri ale mănăstirilor urmau să fie depuse la mitropolie, jumătate urmând a fi folosite pentru opere de binefacere iar jumătate pentru reparații mai ample. Moșiile mănăstirești urmau să fie arendate prin mezat, la mitropolie, în asistența unui delegat al guvernului, iar toate socotelile urmau a fi prezentate de către egumeni mitropolitului. Egumenii care nu administrau corect averea mănăstirii urmau să-și piardă poziția¹⁹. Mănăstirile închinat la Locurile Sfinte au continuat să se situeze în afara acestor reglementări, bazându-se pe sprijinul acordat de Poarta Otomană, dar și de Rusia, care, astfel, puneă piedici tocmai proiectului pe care ea îl sprijinise la început²⁰.

Cât privește marile chinovii, în cazul Moldovei, legislația prevedea că mănăstirile Neamț, Secu, Văratec, Agapia, Adam și Vorona erau scutite de orice dare, menținându-se „în calea ordinii urmate până acum”²¹. În plus, mănăstirile Neamț și Secu urmau să fie scutite de orice control, „având în vedere greutatea soboarelor și cheltuielile ce le fac pentru întreținerea spitalului și a bolniței

¹⁹ Radu ROSETTI, „Conflictul dintre guvernul Moldovei și Mănăstirea Neamțului. I. Înainte de 1 iunie 1859”, p. 646.

²⁰ Mănăstirile închinat erau obligate să verse în visteria statului a patra parte din veniturile obținute. La începutul domniei lui Al. I. Cuza mănăstirile închinat din Moldova (29) datorau 1.466.520 piaștri, în timp ce mănăstirile închinat din Țara Românească (35) datorau 19.490.124 piaștri. Prin plățile către autoritățile otomane, conducătorii mănăstirilor închinat se sustrăgeau de la plata obligațiilor către stat (Vezi Mircea PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, p. 114)

²¹ Radu ROSETTI, „Conflictul dintre guvernul Moldovei și Mănăstirea Neamțului. I. Înainte de 1 iunie 1859”, p. 647.

de alienați”. Însă, mănăstirea Neamț trebuia să se îngrijească și de înființarea unei școli în mănăstire. Aceste drepturi urmau să fie respectate de către autorități câtă vreme mănăstirile Neamț și Secu „numai cât timp, spune Rosetti, se vor conforma regulei păzite până acum”²². Alături de aceste mănăstiri – chinovii mari, au existat și alte mănăstiri mai mici care au beneficiat de drepturi similare, nefiind încadrate în categoriile enunțate de către regulamentul principelui Sturdza. Un asemenea caz este ce al schitului Scânteia, care avea un statut ctitoricesc din 1826, statut întărit printr-un hrisov al lui Grigore al V-lea Ghica din 1849²³.

Regula la care se face referire în cazul mănăstirii Neamț este așezământul întocmit de Paisie Velicicovschi inițial pentru Mănăstirea Dragomirna (1763), aprobat de Mitropolitul Moldovei Gavriil Calimachi și apoi de așezământul paisian de la Secu (1778), conținut într-o scrisoare din 1778 a starețului Paisie către același mitropolit²⁴. Aceste două documente au stat la baza *Așezământului pentru Neamț și Secu*, aprobat de Mihail Sturdza la 1834²⁵. De ce s-a luat această decizie? Deoarece regula stabilită de Paisie Velicicovschi era considerată cea mai compatibilă cu ceea ce societatea concepea la acel moment ca fiind adevăratul monahism. Mănăstirea Neamț, Mitropolia Moldovei și domnia se întâlneau și colaborau pe terenul acelorași idealuri iar mănăstirea Neamț putea (având și resursele necesare) să se manifeste în chip autonom, fără a fi nevoie de control din partea celorlalte instituții, de stat sau ecleziastice. *Așezământul pentru mănăstirile Neamț și Secu* apărea la acel moment drept un model ideal de raporturi armonice între o mănăstire, restul bisericii și societate. Evident, prevederile din așezământ sunt legiferate de către domnie, dar cu respectarea vechilor

²² Radu ROSETTI, „Conflictul dintre guvernul Moldovei și Mănăstirea Neamțului. I. Înainte de 1 iunie 1859”, p. 647.

²³ Romeo-Valentin MUSCĂ, *Schitul Scânteia din Măgura Odobeștilor*, Editura Terra, Focșani, 2019, p. 15.

²⁴ Cuviosul Paisie de la NEAMȚ, *Autobiografia și Viețile unui stareț, urmate de Așezăminte și alte texte*, ediție îngrijită de diac. Ioan I. Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2002, pp. 423-466.

²⁵ Paisie de la NEAMȚ, *Autobiografia și Viețile unui stareț*, pp. 467-496.

rânduiei, există un control din partea Mitropoliei, însă vorbim de elemente care nu covârșesc identitatea și inițiativa monahilor nemțeni.

Regula paisiană, inspirată din așezămintele Sfântului Vasile cel Mare, pune accentul foarte clar pe viața de obște și impunea clar un lucru pe care autoritățile de stat îl susțineau la rândul lor, anume ca monahul să nu aibă nimic al său, ci să trăiască în obște, prin obște, pentru obște. Paisie respingea tradiția idioritmică, prin care monahii să-și ducă mare parte din viață singuri, trăind din venituri independente, întâlnindu-se numai în timpul slujbelor religioase, sau ocazional. Traiul în comun, mâncatul laolaltă în trapeză, reglementarea strictă a vieții liturgice, stimularea cunoștinței de carte și activitățile filantropice sunt aspecte din viața mănăstirilor Neamț și Secu care au convins autoritățile să trateze aceste mănăstiri într-un mod special.

În preambulul așezământului aprobat de Mihail Sturdza se spunea:

„Potrivit cu învățătura Mântuitorului a Apostoleștilor și Sinodiceștilor canoane, precum și a cărților Sfinților Părinți, soboarele tagmei monahicești au fost menite și povățuite de Duhul Sfânt, către trei mari sfârșituri (scopuri) mântuitoare omenirii:

1. A fi lăcașul mântuirii sufletești;
2. A fi adăpostul și limanul celor ce au nevoie de milă și de îndurare;
3. A fi pildă acelei adevărate viețuiri duhovnicești, din care, car razele unei lumini, să se răspândească aceasta fără încetare asupra credincioșilor”²⁶.

Cuprinsul așezământului detalia, în spiritul vechilor reguli paisiene, viața din cele două mănăstiri. Prevederile pot fi clasificate în următoarele categorii: rânduiei care reglementează ce se întâmplă cu viitorul monah până la intrarea în mănăstire, prevederi care reglementează viața monahului în cadrul obștii, reglementări ale activității obștii. Ne interesează în mod deosebit acele reglementări din așezământ care se referă la organizarea vieții de obște. Mai

²⁶ Paisie de la NEAMȚ, *Autobiografia și Viețile unui stareț*, p. 468.

precis: nimeni din cei care intrau în mănăstire nu aveau voie să țină nimic din lucrurile cu care ar fi venit. Bunurile lui urmau să fie ținute în custodie de un cămăraș. Dacă nu-i plăcea viețuirea în mănăstire, putea pleca, luându-și bunurile. Dacă se hotăra să rămână, atunci bunurile intrau în patrimoniul obștii (art. 2). Masa trebuia luată numai la trapeză, în comun cu ceilalți monahi, fiind interzise adunările în chilii unde s-ar fi putut isca petreceri. Pentru a se evita asemenea situații, „când va avea vreme slobodă, se spune la art. 8, fiecare părinte va fi îndatorat, pentru petrecerea sa mântuitoare, a citi cărți folositoare din biblioteca mănăstirii”. Art. 4 stipula obligația monahului de a se mărturisi periodic duhovnicului („pentru că fără de deasa mărturisire, primire de învățătură și muștrare, nu este nicidecum cu putință să dobândească îndreptarea sufletului”) iar la art. 5 se arăta că

„toate sfintele posturi hotărâte și așezate de Sfinții Apostoli și de sfânta sobornicească biserică să se păzească peste tot anul fără nicio strămutare [...] Așijderea și pravila bisericii să se păzească în toată vremea întocmai după tipicul și după rânduiala ce s-au păzit și până acum... Nu mai puțin și pravila cea osebită prin chilii, fiecare să o păzească cum au rânduit sfinții părinți”²⁷.

Articolul 6 impunea monahilor să stea în mănăstire, să nu rățăcească după cum obișnuiau unii călugări:

„După făgăduința ce a dat înaintea preaputernicului Dumnezeu fiecare ce s-a învrednicit chipului monahicesc [...] dator este să petreacă până la moarte cu soborul fraților celor adunați [...] fiindu-le cu totul oprit după aceasta a se abate în alte căi sau a primi orice altă chemare li se va face prin orice îndemnare și închipuire ca să iasă de la mănăstirea metaniei sale, unde este dator să rabde și să sufere până la mormânt toată strămtorirea vieții pentru Împărăția cerului”²⁸.

În sfârșit, în același spirit al vechilor așezăminte paisiene, se stabileau precis atribuțiile starețului, care este personajul cheie în relația mănăstire-episcop-societate și erau definite funcțiile

²⁷ Paisie de la NEAMȚ, *Autobiografia și Viețile unui stareț*, p. 474.

²⁸ Paisie de la NEAMȚ, *Autobiografia și Viețile unui stareț*, p. 474.

îndeplinite de diverse persoane în plan duhovnicesc, administrativ-economic și în ceea ce privește rânduiala serviciului divin. Se insista foarte mult pe existența unor duhovnici iscusiți, care să aibă grijă de viața spirituală a monahilor: „Pentru înlesnirea punerilor la cale a pricinilor duhovnicești tainice, starețul va face alegere de trei sau șase părinți duhovnici, care, atât împreună cu starețul, cât și fără de el, vor cerceta asemenea pricini, și le vor pune la cale”²⁹.

De ce aceste prevederi sunt așa de importante? Deoarece ele se vor regăsi în toate regulamentele elaborate în deceniile care urmează, devenind un standard în ceea ce privește reglementarea vieții monahale din România. Pentru stat, acest model vine cu avantajul că presupune un control sporit asupra unui fenomen care de multe ori scăpa de sub control. Nu avem de-a face cu călugări „vagabonzi” care se așază pe proprietățile unui particular și slujesc cele sfinte exclusiv pentru mântuirea ctitorului, ci modelul paisian presupune existența unei mici „armate” disciplinate de călugări, controlați prin stareți și prin episcopi. Statul era mai puțin interesat de dimensiunea duhovnicească, cât de modul în care monahismul se putea implica în activitățile de „pastorat” (conform înțelesului dat acestei noțiuni de Michel Foucault), anume crearea unei discipline și morale sociale menite să dea coerență și eficiență societății și astfel puterea statului să fie augmentată³⁰.

Și din partea Bisericii acest model era convenabil, impunând un control mai riguros asupra unui fenomen care adesea scăpa de sub controlul autorităților ecleziastice. În același timp, nu vorbeam de o inovație, ci de o tradiție respectabilă, consacrată de Sfântul Vasile cel Mare, tradiție care reușea să combine lucrarea duhovnicească cu o mai mare implicare a mănăstirilor în viața socială, fapt cerut cu insistență de către autoritățile politice.

Cât privește modul de selecție și intrare al novicilor în monahism, precum și atribuțiile concrete pe care soborul trebuie să le îndeplinească în plan socio-economic, aceasta sunt aspecte în care granițele se vor muta frecvent de-a lungul timpului, de cele mai

²⁹ Paisie de la NEAMȚ, *Autobiografia și Viețile unui stareț*, p. 477.

³⁰ Michel FOUCAULT, *Lumea e un mare azil. Studii despre putere*, traducere de Bogdan Ghiu și Raluca Arsenie, Cluj Napoca, 2005, pp. 73-95.